

Vesa Suominen

Informaatiotutkimus - suomalaisen kirjastokoulutuksen vapaamatkustaja?

Tämän kirjoituksen provokatiivisella otsikolla tahdon viitata siihen, miten

1) informaatiotutkimuksella on meillä tietty, mm. yleisiä kirjastoja koskevan kirjastolainsäädännön takaama asema kirjastoalan koulutuksessa¹, mutta samalla

2) informaatiotutkimuksen piirissä suhtaudutaan nähdäkseni jokseenkin penseästi siihen, mitä tämä koulutusvastuu edellyttäisi, vaikka apu mm. opiskelijarekrytoinnissa lienee tervetullut².

Väitteeni (2) tueksi voin esittää myös omia kokemuksiani koetettuani lähes 20 vuoden ajan virittää asiasta keskustelua suomalaisen kirjastotieteen ja informatiikan / informaatiotutkimuksen piirissä³.

1. Mitä on informaatiotutkimus?

Oulun yliopistossa informaatiotutkimuksen johdantokurssin eli Perusteiden sisällysluettelo syksyllä 2004 antaa kysymykseen seuraavanlaisen vastauksen kurssiin sisältyvien erityisten osa-alueiden kautta:

- 1) Informaatio ja informaatiotyö yhteiskunnassa [ml. kirjasto-, informaatio- ja dokumentaatiohistoria sekä joitain näkökulmia tiedon sosiologian pohjalta]
- 2) Tiedon tarpeiden ja tiedon hankinnan tutkimus
- 3) Tiedon tuotannon ja välittymisen tutkimus
- 4) Tiedon hallinnan [*information management*, jatkossa 'tietohallinto'] ja tietojohdamisen tutkimus
- 5) Tiedon tallennuksen ja haun tutkimus
- 6) Kirjastonhoitajuus

Voimme lukea sisällysluettelosta mm. kapaleen suomalaisen kirjastotieteen ja informatiikan / informaatiotutkimuksen oppihistoriaa.

-1980-luvulla ”oivalsimme”, että tiedon (tallennus ja) haku on kaiken ydin. Kirjastokihan on

oikeastaan tiedon tallennus- ja hakujärjestelmä (itsekin tämän vielä tuolloin, nuorehkona jatko-opiskelijana nielaisin).

-Vuosikymmenen lopulla ylivallan otti ”tiedon tarpeet ja hankinta” sen tervejärkisen mutta ehkä liiankin yksinkertaisen insinööriologiikan mukaan, että käyttäjiä meidän pitää tutkia, että osamme tehdä hyviä systeemejä heitä varten.

Näin on jo saatu kokoon Tampereen laitoksen ydinpainotukset⁴, vielä sillä täsmennyksellä, että alueella (2), (tiedon tarpeiden ja hankinnan tutkimus) on tietynlainen yliote⁵. Mutta historia jatkuu:

-1990-luvulla uusi kiinnostuksen kohde oli tietohallinto, jolla on ytimen asema mm. Åbo Akademin laitoksella⁶.

Oulun professoritilanne ja sitä myötä painotuksetkin ovat avoinna. Silloin, kun koulutusta suunniteltiin Helsingin yliopiston viestinnän laitokselle, kuulin puhuttavan kiintoisasti mm. kirjastosta kansalaisyhteiskunnassa koulutuksen sisällöllisenä erityispainotuksena, mutta liekö tämä idea elossa?

2, Mihin suomalainen informaatiotutkimus ei näytä ulottuvan?

Sisällysluettelon alueet (1) ja (6) eivät ole millään maamme laitoksella tulleet määrittelyiksi painopisteiksi. Oppiaineen historiassa myös alueella (6) on toki sijansa, kirjastotieteen ja informatiikan ajassa, jolloin se varmasti jäi aikalailla ”kirjasto-opin” tasolle (ks. myöhemmin pohdinta kirjastoteoriasta). Alueen (1) suhteen on vielä todettava, että jonkinlainen yhteiskuntaymmärrys tietysti kaikkeen alan opetukseen liittyy, harkittu tai itsestäänselvyytensä otettu, implisiittinen tai eksplisiittinen. Esimerkiksi pelkkien opetussuunnitelmien perusteella on kuitenkin vaikea päätellä, mitä tällä alueella itse opetuksessa painotetaan (tietoyhteiskuntaideologiaa vai jotain reflektoidumpaa).

Kirjastoalaa ajatellen huomion arvoista on, että myöskään tutkimusalue (3) ei ole millään maamme laitoksista noussut erityisen kiinnostuksen kohteeksi. Tähän alueeseen, erityisesti ”tiedon tuotantoon”, voisi kuitenkin sijoittua mm. sellaisia kirjastoalan kannalta merkittäviä tutkimisen ja tietämisen aiheita kuin julkaisu- ja tiedonvälityksen tai yleisemmin dokumentaatiomuodot, joihin voisi viitata myös suomalaisessa kirjastotieteestä ja informatiikasta / informaatiotutkimuksesta lähes tuntemattomaksi jääneillä kirjatieteen tai kirjahistorian käsitteillä. Kaikki tämä voisi edistää tietoa siitä dokumentaaristen sisältöjen ja muotojen kulttuurisesta todellisuudesta, joka olisi yhteisössä luontevasti erityisesti kirjastonhoitajan asiantuntemuksen aluetta. Tälle alueelle Åbo Akademiä löytyy 1 ov:n kurssi *Bok och bibliotekshistoria*^{vi} ja Tampereelta valinnaisjaksoja, esim. *Informaatiohistoria* sekä *Tietovarantojen tuotanto ja talous*, 2 ov kumpikin^{iv}. Oulussa tähän liittyviä asioita käsitellään osana pakollista 4 ov:n jaksoa *Informaatiotyö II*. Kovin merkittävänä näitä ei voi pitää, jos verrataan vaikkapa eri laitoksissa painopisteiksi nimettyjen alueiden ov-määriin.

Vielä kannattaa hieman pohtia sisällysluettelon eri tutkimusalueiden luonnetta:

-Tiedon (tallennus ja) haku liittyy spesiaalitehtävänä siihen, mitä informaatiotutkimus sekä informaatio- ja dokumentaatioammattilainen, myös kirjastonhoitaja varsinaisesti itse tuottavat.

Tiedon tarpeiden ja hankinnan sekä tiedon tuotannon ja välittämisen kohdalla taas on kyse ikään kuin informaatiotutkimukselle ja -ammattilaiselle annettuina olevista ilmiöistä, joilla on ilmeistä relevanssia sen kannalta, mitä itse tuotamme⁷.

-Tietohallinto puolestaan käsitteenä viittaa konkreettisempaan ja kokonaisempaan käytäntöön, johon kaikkikin edellä mainitut voivat liittyä tietohallinnon oman konkreettisen rationaalisuuden ja kontekstin määrittämällä tavoilla (tosin kirjahistorian merkitys saattaisi olla aika vähäinen juuri tietohallinnon konkreettisen rationaalisuuden kannalta).

Tässä mielessä kirjastonhoitajuus (*librarianship*) sekin konkreettisena ja kokonaisena, eri aineksia kokoavana ammatillisenakin käytäntönä rinnastuisi parhaiten tietohallintoon. Toisaalta nähdäkseni on perusteltua ajatella, että kirjastonhoitajuus ja tietohallinto ovat eri käytäntöjä, joiden peruslähtökohdat ja -rationaalisuus ovat osittain ratkaisevasti-

toisistaan poikkeavat. Yksi informaatiotutkimusnimisen tieteenalan ensimmäisistä tehtävistä olisi luontevasti erilaisten mahdollisten informaatio(- ja dokumentaatio)käytäntöjen ja -suhteiden erittely, mutta näiden pohdintojeni saama vastaanotto suomalaisen informaatiotutkimuksen valtavirrassa on ollut varsin penseä - luullakseni osittain juuri siksi, että koetan puhua kirjastosta. Ehkä penseimmin suhtautuvat tietohallinnon tutkijat, ikään kuin kokisivat uhkaksi potentiaalisen hyväntahtoisen naapurin.

Yhtään vakinaista virkaa maan laitoksilla ei ole kohdennettu erityisesti kirjastoalan koulutukseen ja tutkimukseen. Tiedon (tallennukseen) ja hakuun on suoranaisesti kohdennettu 2 professoria ja lehtori, tiedon hankintaan ½ professuuria, tietohallintoon laskentatavasta riippuen ½-1½ professuuria ja ½ lehtoraattia ja vielä arkistotoimeen yksi lehtoraatti⁸. Sitäkin, että alan seitsemästä professuurista ei yhtään ole kohdennettu kirjasto-, informaatio- ja / tai dokumentaatiohistorian tutkimukseen ja opetukseen, pidän oireellisena ja kirjastoalaa ajatellen puutteena, koska historia sekä yhteiskunnan ja kulttuurin pitkät linjat ovat aivan toisella tavoin merkityksellisiä kirjastonhoitajuuden kuin joidenkin toisten informaatiokäytäntöjen kannalta. Usein juuri historioitsijapuolelta kuulee myös avarakatseista puhetta alan yhteiskunnallisista ja poliittisistäkin ulottuvuuksista⁹. Muutama vuosi sitten olisi Tampereen laitoksella ollut mahdollista kohdentaa yksi laitoksen neljästä professuurista tällä tavoin, mutta en tiedä, tuliko se kenelläkään edes mieleen.

3. Mihin on joutunut kirjastoteoria ... ja missä viipyy käytäntösuhteiden reflektio?

Sana ”kirjasto” ei näytä mahtuvan siihen sanastoon, jolla suomalainen informaatiotutkimus itseään suuntaa ja rakentaa. Kiintoisasti sana ”arkisto” ei ole lainkaan yhtä vältettävä. Halu ”irtautua kirjastoinstituutiosta” on ollut suuri, ja ehkä siitä on seurannut vaikeneminen, vaikka olisihan toki mahdollista ajatella niinkin, että kirjasto on yksi asia, joka kaipaa analyysiä, ja sitten on myös toisia asioita, jotka niinkään kiinnostavat informaatiotutkimusta. Mutta suomalaisen informaatiotutkimuksen yhteiseen teoriaperinteeseen ei kuulu lainkaan kirjastoteoriaa - tai täsmällisemmin, sellaista elävää kirjastokäsitteen yhteistä, siis yhteisesti osaksi alaa

tunnistettua ja tunnustettua pohdintaa, joka voisi ilmetä kirjastoteorioinakin. Ainoa vakavampi kotimainen yritys tällä saralla Suomessa lienee oma *Pieni kirjastofilosofiani* ¹⁰. Ei kuitenkaan taideta meillä tätäkään kirjastoteoriaa kovin paljoa luennoida - tai vaikkapa Jesse Sheran ajatuksia. Tampereen opetussuunnitelmasta tosin löytyy 2 ov:n valinnaisjakso *Kulttuurisosiologinen näkökulma kirjastoinstituutioon* ^{iv}.

Adekvaatin kirjastoteorian ja -käsityksen puuttuessa toiset, kirjastokäytännölle mahdollisesti vieraat käsitteelliset lähtökohdat, tällä hetkellä ehkä tyypillisimmin tietohallinnon teoriat sitten ”täyttävät tyhjiön”. Tässä en siis (vielä) väitä, että esimerkiksi tietohallinnon teoria olisi kirjastokäytännölle vieras ja sitä vääristävä. Kuitenkin jo järjellinen keskustelu kysymyksestä edellyttäisi kirjaston käsitettä, joka ei olisi valmiiksi tietohallinnon käsitteelle alistettu. Sitä käsitettä meillä ei yhteiseen pohdintaan ole kelpuutettu, ja kadehtien kuuntelenkin tiedotustutkijoita, jotka puhuvat reippaasti ja häpeilemättä journalismista.

Tieteelliseen ajatteluun kuuluisi reflektiivistä (”filosofista”, ”metateoreettista”) ymmärrystä mm. itse tieteen käytäntöluonteesta ja samalla sen suhteesta toisiin, informaatiotutkimuksen kaltaisen tieteenalan yhteydessä myös ammatillisiin käytäntöihin. Tämä pohdinta on nykyisessä suomalaisessa informaatiotutkimuksessa kovin heikkoa ja vieroksuttuakin – varsinkin, jos puheeksi tulee suhde kirjastokäytäntöön. Syynä tähän on nähdäkseni mm. heikko tieteellinen itsetunto ja siihen liittyen hyvin alkeellinen, rajoittunut ja positivistinen käsitys tieteestä. Olkoot ja pysykööt käytäntö ja varsinkin ammatit jossain tuolla, me täällä teemme Tiedettä.

Niinpä sitten kirjasto on vain ”yksi tiedon hankinnan kanava”, ”eräs tietopalveluorganisaatio muiden joukossa” ¹¹ tai jotain muuta yhtä sisällyksetöntä, vain yksi paikka soveltaa sitä, mitä informaatiotutkimus tuottaa esimerkiksi tiedonhaun, tiedon hankinnan tai tietohallinnon sarjoilla. Samalla käy hyvin ymmärrettäväksi se, miksi informaatiotutkimus ei juuri rakenna erityisesti kirjastonhoitajalta usein toivottua laajaa kulttuuriymmärrystä.

Kirjastoteoria informaatiotutkimuksessa ehkä kiinnittäisi huomiota mm. siihen, miten juuri kirjaston, toisin kuin mahdollisesti jonkin toisen informaatio- ja / tai dokumentaatiokäytännön kohdalla, emme voi pitää tietoa, informaatiota tai dokumentaarista sisältöä yksinomaan ja itsestään

selvästi resurssina, vaan on meidän ymmärrettävä myös kulttuurin ja yhteiskunnan sivistyksellisiä, kasvatuksellisia, reproduktiivisia ja vieläpä eksegeettis-hermeneuttisiakin ulottuvuuksia, *Pienen kirjastofilosofian* kirjastoteoriaan viitaten, kun ei muutakaan ole, mihin viitata. Tässä on mahdollista viitata vielä vaikkapa Ilkka Pirttilän esittämiin ”tiedonsosiologian sääntöihin” ja niistä erityisesti neljänteen, joka kertoo, miten tietoa on aina tarkasteltava ”sekä yhteiskunnallisen toiminnan kohteena (objektina) että yhteiskunnallisen toiminnan tekijänä (subjektina)” ¹². Informaatiotutkimuksen valtavirrassa lähes poikkeuksetta, tiedonhankinnan tai tietohallinnon tutkimuksessa jopa lähtökohtaisesti, ikäänkuin käsitteen mukaan, tieto (informaatio, dokumentaarinen sisältö) on objekti, jota saatamme käyttää. Käsityksen ulkopuolelle jää mm. se, miten vallitsevat tiedonkäsitykset konstituivat ja ylläpitävät vallan rakenteita. On myös mahdotonta muodostaa sisällyksellistä käsitystä sivistyksestä, joka kuitenkin olisi merkityksellinen kirjaston, vaikka ei ehkä joidenkin toisten informaatiotyön muotojen kannalta. Tässä siis ”suppeasta kirjastosidonnais uudesta” vapautunut ”laaja” informaatiotutkimus näyttäytyykin toisesta näkökulmasta erinomaisen rajoittuneena.

Jos kirjastoteoriaa rakennettaisiin kuvattuja lähtökohtia huomioiden, kirjaston käsitteen alistaminen esimerkiksi ”tiedon hankinnan”, ”tietopalveluorganisaation” tai ”tietohallinnon” käsitteille osoittaisi kestättömyytensä. Myös positivistinen käsitys tieteen ja käytännön suhteesta yksinomaan soveltamissuhteena ja samalla yksioikoinen tutkimuskäytäntösuhteen ymmärrys problematisoituisi. ¹³ Olisihan mahdollista ajatella niinkin, että vaikkapa suomalainen yleinen kirjasto on yksi mittava informaatiotutkimuksellinen luonteeltaan vielä toimintatutkimuksellinen projekti, jossa on ulkoistakin rahoitusta jo melkoisesti ja johon, ulkoisen rahoituksen ynnä yliopistolaitosten rahoituspohjasta johtuen, tarvittava tutkimus- ja opetusrahoitus olisi syytä osoittaa informaatiotutkimuksen laitosten perusrahoituksesta.

4. Tyly tulema

Suomalaisia informaatiotutkijoita voisimme luokitella mm. seuraavasti

1) ”*käsitetietoiset informaatiotutkijat*”, jotka tahtovat selkeästi irrottautua kirjastoinstituutiosta,

jos siihen koskaan olivat kytkeytyneetkään, ja kohdentavat tutkimuksensa ja opetuksensa sellaisiin enemmän tai vähemmän yleisiin ilmiöihin kuin vaikkapa Internet, tiedonhankintakäyttäytyminen tai verkko-oppimisympäristöt - tai jopa arkistoon, mutta ei kirjastoon, sillä yksin kirjasto, kaikesta muusta poiketen, on ”kapea”, yhtä varmasti kuin Väinämöinen on vakaa ja vanha.

2) ”kirjastotieteilijät vanhasta tottumuksesta”, jotka kyllä puhuvat ”informaatiotutkimuksen kieltä”, mutta ottavat sujuvasti ja tottuneesti, jopa valtaosin ja kuin itsestäänselvyytenä esimerkkinsä opetuksessa sekä tutkimusaiheensa kirjastojen piiristä – ehkäpä käsittäen kirjaston juuri ”yhdeksi tiedonhankinnan kanavaksi”, jos jonkinlainen spesifikaatio on tarpeen.

Kummaltakaan näistä ryhmistä ei voida odottaa kirjastoalan koulutusvastuun edellyttämää kirjaston perustavanlaatuista käsitteellistä ymmärrystä. Tarvittaisiin ehdottomasti vielä ”käsitetietoisia kirjastotieteilijöitäkin”, mutta sellaisen lajin synnylle ja kasvulle suomalainen informaatiotutkimus ei näytä olevan otollinen maaperä eikä suosiollinen kasvuympäristö. Vaikka heitä tarvittaisiinkin, en tiedä uskaltaisinko neuvoa nuoria tälle kaidalle tielle, jolla ruusut eivät kuki, vaan kulkija saa tuon tuostakin kuulla edustavansa toivottoman jälkijättöisesti ”kapeaa tieteenalamääritystä”¹⁴.

Jatkossa voidaan myös olettaa, että alan tutkimukseen ja opettajiksi rekrytoituu huomattavasti tähänastista vähemmän henkilöitä, joilla on oman työhistoriansakaan kautta kosketusta kirjastoon. Sitten meillä saattaa kohta olla kirjastokoulutusta, jonka takana ei ole kirjastoteoriaa eikä edes kirjastokokemusta.

Informaatiotutkimuksen halu ja / tai kyky ottaa huomioon kirjastoalan koulutusvastuuta on heikko ja todennäköisesti heikkenevä. Tästä todistaa osaltaan myös syksyllä 2004 Kirjastolehden verkkosivulla käyty keskustelu. Nähdäkseni alan kehityksestä vastuullisten virkamiesten mm. opetusministeriössä olisi sekä tarpeen että asianmukaista pohtia, mitä informaatiotutkimukselta edellyttäisi asema alan yliopistollisen koulutuksen ytimenä.

Ja mikäli informaatiotutkimuksesta lopulta ei kerta kaikkiaan ole kirjastotieteeksi, kannattaisi vielä pohtia

1) olisiko kirjastoalan ylempää opetusta ja siihen liittyvää teoreettista ja käsitteellistä ymmärrystä paremmin kehitettävissä esimerkiksi

luomalla ammattikorkeakouluihin jatkotutkinnot nimenomaan kirjastoalalta, jolloin myös

2) informaatiotutkimus voitaisiin vapauttaa sille niin ilmeisen vastenmielisestä koulutusvastuusta. Ehkä kuitenkin joskus joku harhainen voisi vielä väitellä informaatiotutkimussakin kirjastoteorian ja -tutkimuksen alueelta, että saataisiin opettajia ammattikorkeaan.

Suhteellinen on lopulta senkin asian merkitys, että jokin koulu on nimeltään eli nimellisesti yliopisto.

Hyväksytty julkaistavaksi 11.11.2004

Viitteet:

¹Ks. Kirjastoasetus (1078/1998), jossa informaatiotutkimuksen asema on tosin hieman välillisesti määritelty ilmaisulla ”kirjasto- ja informaatioalan aine- tai ammatilliset opinnot”

²Joidenkin arvioiden mukaan runsaasti puolet työllistyy kirjastoalalle, joten kysymyksessä olisi informaatiotutkimuksen ainakin määrällisesti merkittävin yksittäinen koulutustehtävä.

³Laskien vaikkapa artikkelistani *Kirjastonhoitaja-koulutus ja kirjastoteoreettinen oppiaine ja tutkimusala*, Kirjastotiede ja informatiikka 4/1986

⁴K.s. esim. Tampereen yliopiston informaatiotutkimuksen laitoksen Tutkintovaatimukset, <http://www.info.uta.fi/opetus/tutkintovaatimukset04-05.pdf>, viitattu 9.11.2004

⁵Vrt. Järvelinin ja Vakkarin ohjelmanjulistus *Kirjastotiede ja informatiikka, tiedon hankinnan tiede*, Kirjastotiede ja informatiikka 1/1988

⁶Ks. esim. Åbo Akademi, institutionen for informationsförvaltning, *Kursfordringar 2003-2005*, <http://www.abo.fi/fak/esf/bii/kursfordringar.htm>, viitattu 9.11.2004.

⁷Suomalaisessa informaatiotutkimuksessa painotus on kuitenkin yksipuolisesti ja useristisesti ollut käyttäjäpuolella, kun taas kirjastokoulutuksen kannalta dokumentalistisempi painotus voisi olla perusteltavampi.

⁸Tampereen yliopisto, informaatiotutkimuksen laitos, Informaatiotutkimuksen laitoksen henkilökunta slk 2004, <http://www.info.uta.fi/saff/index.html>. Åbo Akademin professorin ala on sekä muodollisesti että tosiasiallisesti Informationsförvaltning. Oulussa ei mitään virkaa ole määritetty informaatiotutkimusta spesifimmällä käsitteellä lukuun ottamatta viestinnän lehtoria.

⁹Esim. Alistair Blackin tai Michael Harrisin eräät puheenvuorot.